

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΗΣ

**ΟΧΙ ΝΟΜΟΘΕΤΟΥΣΑ, ΑΛΛΑ ΚΑΤΑΝΟΟΥΣΑ
ΗΘΙΚΗ - ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ - Η
ΑΡΣΤΗ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ
ΜΟΝΟ ΣΥΝΒΙΔΗΣΗΣ - ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΓΕΓΟ-
ΝΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ - ΤΟ
ΒΕΙΜΟ, ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΟΣ - Η
ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ - Ο ΠΕΙ-
ΡΑΣΜΟΣ, ΤΟ ΧΡΕΟΣ ΚΑΙ Η ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑ
ΥΠΟ ΗΘΙΚΟ ΤΕΡΑΣ.**

ΑΘΗΝΑ

1932

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

ΑΘΗΝΑ

1932

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ὅπως τὸ «Περὶ Τέχνης» πρὸ κυκλοφόρησε ἐδῶ καὶ δύο χρόνια, ἔτσι καὶ τὸ «Περὶ Ἠθικῆς» ἔχει γραφεῖ μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ περρεώσει στὴν ἐμπειρία τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἀναλυτικὴν ἐρμηνεία τῶν φαινομένων τοῦ «Πνεύματος» τῆ φιλοσοφικῆ θεωρήσεως Τέχνης, Ἠθικῆς καὶ Ἐπιστήμης, πρὸ συνθετικῶν καὶ στίς πρὸ ἀδρές γραμμῆς τῆς πρωτοπαρουσίασε μὲ τὴν «Τριλογία τοῦ Πνεύματος» στὰ 1928.

Σ' ἐκεῖνο τὸ βιβλίον μου τόσο βιαζόμενα νὰ προσιέρω στὸν πρόθυμον ἀναγνώστη ὀλάκερη καὶ ζεστὴν ἀκόμα ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό μου τῆ φιλοσοφικῆ σύνθεσιν πρὸ πιστεύω ὅτι μᾶς βοηθεῖ νὰ κατανοήσουμε βαθιὰ καὶ ὅπως τοῦ ἀξίζει τὸν περίεργον κόσμον τοῦ Πνεύματος, ὥστε καὶ ζητήματα πολλὰ προσπέρασι ἐκεῖ χωρὶς νὰ τὰ ἐξετάσω ὅπως ἔπρεπε καὶ χάσματα ἄφησα στὴν ἐκθεσιν τῶν στοχασμῶν μου μεγάλα.

Μὲ τὸ «Περὶ Τέχνης» ἔδωκα στὰ 1930 ὅσο μπόρεσα ἄρτια συμπληρωμένο τὸ πρῶτον μέρος τῆς «Τριλογίας». Μὲ τὸ «Περὶ Ἠθικῆς» δίνω τώρα τὸ δεύτερον, πρὸ ἔτσι καθὼς τό χα παρουσιάσει στὴν «Τριλογία» τότε ἦτανε πολὺ ἀδικημένο καὶ γιὰ τοῦτο χρειάστηκε πρὸ πολὺ δούλεμα ἀπὸ τ' ἄλλα. Τὸ «Περὶ Ἐπιστήμης» πρὸ θὰ ἐκθέσει πλατιὰ καὶ ἀναλυτικὰ τὰ προβλήματα τοῦ τρίτου μέρους, ἐλπίζω νὰ τὸ χω πολὺ σύντομα καὶ αὐτὸ ἔτοιμον γιὰ τύπωμα. Ἡ σειρά θὰ συμπληρωθεῖ μ' ἓνα πέμπτον τόμον ὅπου —καθὼς λογαριάζω— ὁ λόγος θὰ ναι γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ νόημα πρὸ χει ἢ ἱστορία τοῦ Ἄνθρώπου.

Νομίζω απαραίτητο νὰ τονίσω ἀπὸ τώρα κι ὅλας ὅτι οὔτε ἠθοπλαστικός εἶναι τοῦτον τοῦ βιβλίου ὁ σκοπός. Ἠθικά παραγγέλματα δὲ θὰ βρεῖ στίς σελίδες του ὁ ἀναγνώστης. Οὔτε ἱστορικοφιλοσοφικός. Οἱ περίεργοι ἄς ζητήσουν σ' ἄλλα βιβλία ὁδηγούς γιὰ νὰ τοὺς πᾶνε περίπατο μέσα στὸ φανταχτερὸ δάσος τῶν μεγάλων ἠθικῶν συστημάτων τῆς Ἱστορίας. Τὸ μόνο πρὸς ὑπόσχομαι ἐγὼ στὸν ἀναγνώστη εἶναι, ὅπως προσπάθησα μὲ τὸ «Περὶ Τέχνης» νὰ τὸν κάνω νὰ νιώσει τὰ προβλήματα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ τῆς αἰσθησης τοῦ ὡραίου, ἔτσι νὰ τὸν βοηθήσω καὶ τώρα νὰ κατανοήσει τὸν ἠθικὸ ἀγῶνα τῆς ψυχῆς σ' ὄλο του τὸ δραματικὸ πάθος καὶ τὸ βαθύ, ἐξαισιῶ συμβολισμό.

Π. ΝΕΦΕΛΙΣΤΑΜΙΟΥ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Κεφάλαιο πρώτο

Ὅχι νομοδετοῦσα, ἀλλὰ κατανοοῦσα Ἡθικὴ.

Καμῶρι ἀλλὰ καὶ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἔγνοια τοῦ «γιατί». Τὸν τίναξε μὲ μιᾶς σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Ζωὴ καὶ τὸν ἀξίωσε νὰ τὴν κυτάξει σὰν κύριος. Τοῦ σίασισε ὅμως καὶ τὸ νοῦ, γιατί ἔκανε καὶ τὰ σκύβαλα νὰ πάρουν διαστάσεις. Τώρα πιά νὰ διαλέξει ζυγίζοντας τὰ κέρδη καὶ τὶς ζημιές δὲν εἶναι στὸ χέρι του. Μιὰ πού τρικύμισε τὰ νερά τῆς ψυχῆς του ἡ ἔγνοια τοῦ «γιατί», ἡσυχία δὲ θὰ βρεῖ ποτέ του. Θέλει δὲ θέλει, θὰ γυρνᾷ μὲ τὸν τροχὸ τῆς.

Τὸ «ὄ,τι» τῆς ἀρετῆς (ἡ διάκριση καὶ οἱ ὅροι εἶναι τοῦ Schopenhauer, Werke (Weichert, Berlin) τόμ. V, σελ. 291) ἦταν ὁ στόχος τῆς ἔρευνας στὴ χαραυγὴ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Στούς Ἑλληνας σοφιστὲς τοῦ ε' αἰώνα π. Χ. ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι παραμερίζοντας τὸ «ὄ,τι» ἔριξαν μὲ γενναιότητα στὴ μέση τὸ πρόβλημα τοῦ «διότι» τῆς. Ἀπ' τὶς ἱστορικές τους συζητήσεις (οἱ Δάσκαλοι τῆς Φιλοσοφίας τὶς ἔχουν διαβάσει, γιατί νόμισαν ὅτι εἶναι ἀσέβεια πρὸς τὸν Πλάτωνα νὰ ποῦν ἕναν καλὸ λόγο γιὰ τοὺς Σοφιστὲς): ἂν μέσα στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὶς ρίζες τῆς ἡ ἀρετῆς, ἡ ὅλη ἡ Ἡθικὴ εἶναι δημιούργημα

τῶν συμβατικῶν συνθηκῶν πού διαμορφώθηκαν ἀπό τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης, γεννήθηκε σιγά-σιγά κι ἀνδρώθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ «θεμελιώματος τῆς Ἠθικῆς», καθὼς τὸ λέμε σήμερα. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἐκεῖνο πού ἀνησυχεῖ περισσότερο τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ εἶναι ὄχι τόσο ἡ οὐσία τοῦ ἠθικοῦ χρέους, ἀλλὰ ἡ δικαιολογία του. Ὅχι τὸ τί τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ τὸ γιατί της. Ἐκεῖ νομίζουν οἱ σοφοὶ τοῦ καιροῦ μας ὅτι περδεύεται ἅλυστα ὁ κόμπος τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος. «Εὐκολο εἶναι νὰ διδάξεις τὴν ἀρετή», εἶναι τὸ motto τοῦ Schopenhauer στὸ ἔργο του: Die Grundlage der Moral=Τὸ θεμέλιο τῆς Ἠθικῆς, «ἀλλὰ νὰ τὴ θεμελιώσεις δύσκολο».

Θεμελιώνω τὴν Ἠθικὴ θὰ πεῖ: στηρίζω τὶς ἐντολές της σὲ μιὰν ἀκλόνητη ἀρχὴ (principe) πού μὲ τὴ βεβαιότητά της στερεώνει τὴν πίστη τῆς συνείδησης στὶς ἠθικὲς ἀξίες.

Ἄς ἀναλύσουμε τοῦτο τὸν ὅρισμό. Θὰ βγοῦν στὸ φῶς ἀξιόλογα πράγματα πού θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ βάλουμε κάποια τάξη στὰ ζητήματα τούτου τοῦ βιβλίου.

Ὁ ὅρισμός αὐτὸς λέει τὰ ἑξῆς:

1. Ἀνάγκη θεμελιώματος ἔχει ἡ Ἠθικὴ πού πρόκειται νὰ δώσει ὀρισμένες ἢ τὶς καθιερωμένες ἀπὸ τὴ μακραίωνη παράδοση ἐντολές. Ἄρα ἡ προστάζουσα, ἡ «νομοθετοῦσα» Ἠθικὴ. Σ' αὐτὴν ἐπιβάλλεται νὰ στηρίξει κάπου στέρεα τὶς προσταγές της, γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ὅτι δογματικὰ κι αὐθαίρετα περιορίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τοῦ ζητεῖ θυσιές.

2. Θεμέλιο τῆς Ἠθικῆς δὲ μπορεῖ νὰ ναι μιὰ ὁποιαδήποτε ἀρχή, ἀλλὰ ἐκείνη πού μὲ τὴ διάφανη βεβαιότητά της (evidence) σκλαβώνει εὐθύς καὶ γιὰ πάντα τὴν ἐμπιστοσύνη. Ὁ βαθμὸς καὶ ἡ ἔκταση τῆς βεβαιότητας ἔχουν σ' αὐτὴ τὴν περίσταση πολὺ μεγάλη σημασία. Ἀμφιβολία πρέπει νὰ μὴν ὑπάρχει στὴ στερεότητά της καὶ τὸ κῦρος της νὰ ἐξουσιάζει ὄχι τούτη μόνον ἢ ἐκείνην, ἀλλὰ ὅλες τὶς συνειδήσεις.

3. Ἡ θεμελιώνουσα ἀρχὴ δὲν πρόκειται νὰ γεννήσῃ τὴν πίστη τῆς ἠθικῆς συνείδησης στὰ χρέη της. Ἡ πί-

στη αὐτὴ ὑπάρχει πρὶν συνειδητοποιηθεῖ ἡ ἀρχὴ ἐκείνη. Ἄλλὰ νὰ τὴ στερεώσῃ. Στὴν ἐνδεχόμενη περίπτωση μιᾶς λιγοψυχίας ἢ ἐνὸς κλονισμοῦ νὰ τὴ στηρίξῃ, νὰ τὴν κρατήσῃ γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴν ἰσοροπία τῆς καὶ πέσῃ.

Ἡ ἀνάγκη τοῦ θεμελιώματος τῆς Ἠθικῆς παρουσιάστηκε στὴ Φιλοσοφία ὡς ἐπιταχτική καὶ ἀλύγιστη, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού τῃ θέληση ἐνὸς Θεοῦ ἄρχισε νὰ μὴ συγκινεῖ πιά τοὺς ἀνθρώπους, νὰ μὴν εἶναι δηλ. ἀρκετὴ γιὰ νὰ καλύψῃ μὲ τὴν αὐθεντία καὶ τὶς φοβέρες τῆς τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα. Ἰδίως ἐκεῖνα πού θὰ ἐξασφάλιζαν τὴ νομιμοφροσύνη, τὴν πειθαρχία στοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὡς ψυχικὴν προθυμία. Γιὰ τὶς ἔνοπλες ἀνταρσίες ἀγρυπνοῦσεν ἡ ὁργανωμένη κοινωνικὴ ἄμυνα. Γιὰ τὶς ψυχικὲς χρειάζονταν, τώρα πού τὸ ἱερατεῖο ἦταν ἀνίσχυρο νὰ δεσμεύῃ τὶς συνειδήσεις, μιὰ πνευματικὴν ἀστυνομία.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν περίφημο Διάλογο τοῦ Diderot «Entretien d'un père avec ses enfants sur le danger de se mettre au dessus des lois»:

«—Πατέρα, κατὰ βάθος δὲν ὑπάρχουν νόμοι γιὰ τὸ σοφόν...

—Μίλα χαμηλότερα!

—Ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν ἐξαιρέσεις, αὐτὸς πρέπει νὰ κρίνει πότε ὀφείλῃ νὰ πειθαρχεῖ σ' αὐτοὺς καὶ πότε ὄχι.

—Δὲ θὰ μοῦ κόστιζε παραπολὸν ἂν ὑπῆρχαν μέσα στὴν πόλιν ἕνας ἢ δύο πολίτες σὰν καὶ σένα, μὰ δὲ θὰ κατοικοῦσα ποτὲ σ' αὐτήν, ἂν εἶχαν ὅλοι τὰ μυαλὰ τὰ δικά σου».

Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεση τῆς ἀνάγκης τοῦ θεμελιώματος: μιὰ δίχως Θεὸ νομοθετοῦσα Ἠθικὴ.

Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἀρχῶν ἀπόλυτης βεβαιότητος, ἄρα καὶ κύρους καθολικοῦ, ἱκανῶν στὴ θέσιν τῆς θείας θέλησης νὰ στηρίξουν καὶ νὰ ἐγγυηθοῦν τὶς ἠθικὲς ἐντολές. Τέτιες ἀρχές ἄλλοι φιλόσοφοι πίστεψαν ὅτι μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ ὁ Λόγος, τὸ «θεϊότερον μέρος τῆς ψυχῆς» παραγωγικά, ἄλλοι πάλι νόμισαν ὅτι μᾶς τὶς δίνει ἐπαγωγικά ἢ ἐμπειρία. Στοὺς πρώτους μπορούμε νὰ

λογαριάσουμε τις κορυφές τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ: Kant, Fichte, Schelling, Hegel. Στους δεύτερους τοὺς ἄγγλους σοφούς, τοὺς ὠφελιμιστὲς Bentham καὶ John Stuart Mill καὶ τοὺς ἐvolutionnistes Darwin καὶ Spencer, μὲ πρόδρομους τὸν Bacon καὶ τὸν Hobbes.

Ἔχει καὶ τρίτη προϋπόθεσιν ἡ ἀνάγκη αὐτή, τὴν ἐξῆς: ὅτι τὸ ἠθικὸ γεγονός δὲν παρουσιάζεται μόνο στὴν περιοχὴ τῆς ἀνθρώπινης ἀποκλειστικῆς συνείδησης, σὶ μὴ ἰδιαίτερη καὶ χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωσή της, ὅπως τὰ ἰσοδύναμα καὶ ἀντίστοιχά του σὶς ἄλλες δύο σφαιρὲς τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας: τὸ αἰσθητικὸ (Ἄρνη) καὶ τὸ γνωστικὸ (Ἐπιστήμη), ἀλλὰ εἶναι μέρος ἐνὸς γενικότερου φαινομένου, πὺν μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε σ' ὅλες τις—«λογικευόμενες» λέει ὁ Kant, «ζῶσες» ὁ Darwin—ὄντοτες, πὺν στὸν κύκλο τους μέσα περιέχεται καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἄν ἦταν ἀνύπαρχτο καὶ ἐκδήλωση μόνο τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, θὰ ταν καὶ ἀνθαίρετο. Δὲ θὰ μπορούσε νὰ «θεμελιωθεῖ» πουθενά. Ἔτσι ὅμως πρὺναι, μέρος δηλ. ἐνὸς καθολικοῦ φαινομένου πὺν ξεπερνᾶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, ἔχει γενικότητα, ἐπομένως καὶ κῦρος. Ἄρα μπορούμε νὰ χουμε ἐμπιστοσύνη στὴν «ἀντικειμενικότητά» του.

Κατὰ τὴ γνώμη μας καὶ τὰ τρία αὐτὰ αἰτήματα εἶναι δεισιδαιμονίες πὺν «ἔκαναν πὰ τὸν καιρὸ» τους καὶ γὰ τοῦτο πρέπει νὰ τις πετάξει ἀπὸ πάνω του τὸ γρηγορότερο ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς, ἂν θέλει νὰ προχωρήσει ἐλεύθερα καὶ ἀλαφρά στὴν καθάρια φιλοσοφικὴ ἔρευνα τοῦ «ἠθικοῦ γεγονότος», πὺν ἕνα σκοπὸ πρέπει νὰ χει: τὴν ἄρτια — σὲ βάθος καὶ πληρότητα—κατανόησή του.

Τοῦτο ἔχουν πρόγραμμα ν' ἀποδείξουν τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Κλασσικὸ πρότυπο δίχως Θεὸ νομοθετούσας Ἠθικῆς, Ἠθικῆς προστάζουσας κατηγορηματικά, μὲ αὐστηρότητα καὶ κῦρος, εἶναι ἡ Ἠθικὴ τοῦ Kant. Ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα Ἠθικῆς τῶν τελευταίων ἑκατὸν πενήντα χρόνων εἶναι λίγο ὡς πολὺ ἐπηρεασμένα ἀπ' αὐτήν. Ἀκόμα καὶ ὅσοι ὀρθώθηκαν ἐναντίο της, δὲν

κατόρθωσαν νὰ γλυτώσουν ἐντελῶς ἀπὸ τὴ γοητεία της. Εἴμαστε λοιπὸν ὑποχρεωμένοι ν' ἀρχίσουμε ἀπ' αὐτὴν καὶ ν' ἀποδείξουμε τὴ «θέση» μας μὲ τὴν κριτικὴν ἀνάλυση τῶν βασικῶν της ἰδεῶν.

Ἄς δώσουμε πρῶτα μὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἠθικὰ ἔργα τοῦ Kant: «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten» (Reklamausgabe, Λιψία 1904— θὰ τὸ γράφω γιὰ εὐκολία Gr) καὶ «Kritik der praktischen Vernunft» (Reklamausgabe, Λιψία 1878—συντμ. Pr) τὶς μεγάλες, τὶς πιὸ ἀδρές γραμμὲς τῆς ἠθικῆς του.

«Ὅταν» λέει ὁ Kant «μιὰ πράξις γίνεται ἀπὸ κλίση (συμπάθεια, Neigung) καὶ ὄχι ἀπὸ καθῆκον, λείπει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ποὺ τὴν ὑπαγορεύει κάθε ἠθικὸ περιεχόμενον» (Gr 27). Κι ἄλλοῦ ἐξηγεῖ γιατί: «Ἡ κλίση εἶναι τυφλὴ καὶ δουλικὴ, ἄς πᾶει νὰ ναι ἀγαθὴ ἢ ὄχι, καὶ ὁ Λόγος (die Vernunft), ὅπου πρόκειται γιὰ ἠθικότητα, δὲν πρέπει νὰ μπαίνει ὑπὸ τὴν κηδεμονία της, ἀλλὰ, χωρὶς νὰ τὴ λογαριάζει, νὰ κυτᾶζει μονάχα τὸ δικό του ἐνδιαφέρον ὡς καθαρὸς πρακτικὸς (=ἠθικὸς) Λόγος. Ἄκόμα κι αὐτὸ τὸ συναίσθημα τοῦ οἴκτου καὶ τῆς τρυφερῆς συμπόνιας, ὅταν πᾶει ἔμπρὸς ἀπὸ τὴ σκέψη: τί εἶναι καθῆκον, καὶ γίνεται ἐλατήριον, εἶναι βᾶρος κι αὐτὸ γιὰ τοὺς στοχαστικὸς ἀνθρώπους, βάζει σὲ σύγχυση τοὺς καλοσκεμένους κανόνες τους καὶ τοὺς γεννάει τὴν ἐπιθυμία νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴ σύγχυση αὐτὴ καὶ νὰ ὑποταχτοῦν μόνο στὸ νομοθέτη Λόγο» (Pr 142). Ψυχρὰ λοιπὸν καὶ δίχως σκίρτημα τῆς καρδιᾶς, διανοητικὰ πέρα-πέρα καὶ μὲ λογικὴν ἀκαμψία, κάτω ἀπὸ τὸ αὐστηρὸ κι ἀνέκκλητο πρόσταγμα τοῦ καθήκοντος, πρέπει νὰ τελεῖται μιὰ πράξις γιὰ νὰ τὴν ποῦμε ἀγαθὴ. Ἄλλιῶτα δὲν ἔχει καμιὰν ἀπολύτως ἠθικὴν ἀξία. Εἶναι ἀδιάφορο μάλιστα ἂν θὰ πραγματοποιηθεῖ ἢ ὄχι ὁ ἀντικειμενικὸς της σκοπός. Οὔτε τοῦτο οὔτε κἂν ἡ πρόθεση ποὺ τὴν ὑπαγόρευσε θὰ τὴν κρίνουν. Ἀπὸ τὴν ἀφηρημένη ἀρχή, ἀπὸ τὸ λογικὸ κανόνα, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἀποφασίστηκε, θὰ κριθεῖ κι ἀπὸ τίποτ' ἄλλο.

«Ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς πράξης ποὺ ἔγινε ἀπὸ καθῆκον

ἔγκειται ὄχι στὴν πρόθεση μὲ τὴν ὁποία γίνεται, ἀλλὰ
 στὸν κανόνα τὸν ἠθικὸ (Maxime) σύμφωνα μὲ τὸν ὁ-
 ποῖο ἀποφασίστηκε· ἐξαρτᾶται λοιπὸν ὄχι ἀπὸ τὴν πραγ-
 ματικότητα (διάβαζε καλύτερα: πραγματοποίηση) τοῦ ἀν-
 τικειμένου της, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴ βουλευτικὴν ἀρχὴν
 (Prinzip des Willens), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, ἀνεξάρ-
 τητα ἀπὸ κάθε ἀντικείμενο τῆς ἐπιθυμίας, ἔγινε ἡ πρά-
 ξη αὐτή» (Gt 29). Τὸ κριτήριον εἶναι πολὺ λεπτὸ καὶ
 χρειάζεται νὰ προσέξεις πολὺ στὸ ζύγισμα, γιὰ νὰ σα-
 βέβαιος ὅτι στὴν ἐκτίμησιν δὲν ἔπεσες ἔξω. Ὁ ὁρισμὸς
 τῶρα τοῦ καθήκοντος: «Καθῆκον εἶναι νὰ θεωρεῖς μιὰ
 πράξιν ἀναγκαίαν ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ Νόμον» (Gt 29).
 Ἴτσι κάνει τὴν πρώτη ἐπίσημη ἐμφάνισίν του τοῦτο τὸ
 φοβερὸ εἶδωλον τῆς καντιανῆς ἠθικῆς—ὁ Νόμος. Ὡστε
 ἂν ἐλατήριον στὴν ἀπόφασίν σου νὰ κάνεις τούτην ἢ ἐκεί-
 νη τὴν πράξιν εἶναι ὅτιδήποτε ἄλλο (ἀγάπη, συμπάθεια,
 οἶκτος, φιλοδοξία κτλ.) ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ
 Νόμον (θὰ δοῦμε ἀμέσως ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ νόμος), δὲν
 ἐνεργεῖς ἀπὸ καθῆκον, ἢ θέλησίν σου δὲν εἶναι ἀγαθὴ,
 καμιὰν ἀξία ἠθικὴν δὲν ἔχει ἡ πράξιν σου. Ἀλλὰ Νόμος,
 εἴτε μὲ κεφαλαῖο Ν τὸν γράφεις εἴτε μὲ μικρὸ, κατὰ τὴν
 πρωταρχικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου, εἶναι ἡ ἀνέκκλητη ἐντολὴ
 μιᾶς ἀυθεντίας ποὺ ἔχει τὴ δύναμιν νὰ τὴν ἐπιβάλλει.
 Στὶς φυσικὰς ἱπιστῆμες μιλοῦμε γιὰ νόμους μὲ ἀλλη-
 γορικά. Ποιὸς λοιπὸν εἶναι ὁ περίφημος Νόμος μὲ Ν κε-
 φαλαῖο τοῦ Kant καὶ ποιὰ ἀυθεντία τὸν καλύπτει; Ἄς
 παρακολουθήσουμε τὴν σειράν τῶν επιχειρημάτων του: «Κά-
 θε ἂν φυσικὰ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ νόμους. Μόνο ἓνα
 λογικὸ ὄν μπορεῖ νὰ δοῦν κατὰ τὴν παράστασιν τῶν νό-
 μων, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ ἀρχές. Ἄρα (μόνο ἓνα λογικὸ
 ὄν) ἔχει θέλησιν» (Gt 45). «Ἡ παράστασις μιᾶς ἀντι-
 κειμενικῆς ἀρχῆς, ἐνόσω ἀναγκάζει μιὰ βούλησιν, λέγε-
 ται πρόσταγμα (τοῦ Λόγου) καὶ ὁ τύπος τοῦ προτάγμα-
 τος προσταχτικὴ (Imperativ). Ὅλες οἱ προσταχτικὲς
 ἐκφράζονται μ' ἓνα Πρέπει (Sollen) καὶ φανεροῦνται μὲ
 τοῦτο τὴ σχέση ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ νόμου τοῦ Λόγου πρὸς
 μιὰ θέλησιν, ποὺ ἔξ αἰτίας τῆς ὑποκειμενικῆς τῆς σύστα-
 σης ὁ νόμος αὐτὸς δὲν τὴν ὁρίζει κατ' ἀνάγκην» (Gt 45).

«Οἱ προσταχτικὲς εἶναι ἢ ὑποθετικὲς ἢ κατηγορικὲς. Ἡ ὑποθετικὴ προσταχτικὴ φανερῶνει ὅτι ἡ πράξις εἶναι καλὴ γιὰ κάποια πιθανὴ ἢ πραγματικὴ πρόθεσις. Ἡ κατηγορικὴ προσταχτικὴ ὅτι ἡ πράξις, χωρὶς ἀπὸ κάθε πρόθεσις, δηλ. καὶ δίχως ἄλλο σκοπὸ, εἶναι αὐτὴ καθ'αυτὴν ἀντικειμενικῶς ἀναγκαία» (Gt 47). Ὁ Λόγος λοιπὸν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ προστάζει. Αὐτουνοῦ ἢ αὐθεντία δίνει κῦρος στὸ Νόμο. Καὶ προστάζει ἄνευ ὄρων, χωρὶς ἐπιφυλάξεις. Αὐτὴ καθ'αυτὴν ἡ πράξις ποὺ νομοθετεῖ, εἶναι γιὰ τὴν ἀνθρώπινη θέληση ἀναγκαία. Οὔτε γιὰ τὴν πρόθεσις σοῦ ἐπιτρέπεται ν'ἀναρωτηθεῖς, οὔτε γιὰ τὸ σκοπὸ. Αὐτὰ εἶναι στοιχεῖα ὑποκειμενικά, ἐνῶ ἡ ἀρχὴ ποὺ ἀναγκάζει τὴ βούληση ὀφείλει νὰ ναι καὶ εἶναι ἀντικειμενικὴ, ποῦ θὰ πεῖ (καθὼς ἐξηγεῖ ἄλλοῦ—Gt 60-61—ὁ Kant) ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη σύστασι τῆς ἀνθρώπινης φύσης κι ἐπομένως ἔγκυρη ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ γιὰ κάθε ὄν λογικὸ (vernunftiges Wesen).

Καὶ τί ἐπὶ τέλους προστάζει ὁ Λόγος; Τί λέει ἡ κατηγορικὴ προσταχτικὴ; Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ Νόμος ποὺ ἀπευθύνεται στὴ βούληση μ' ἓνα αὐστηρὸ καὶ ἀνέκκλητο Πρέπει; Πρῶτα-πρῶτα δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε νὰ χεῖ περιεχόμενο, «ὑλὴν», γιὰτι «ὅλες οἱ ὑλικὲς πρακτικὲς (=ἠθικὲς) ἀρχὲς εἶναι ὅλες μαζὶ ὡς τέτιες ἐνὸς καὶ τοῦ ἴδιου εἴδους καὶ ὑπάγονται στὴ γενικὴν ἀρχὴ τῆς φιλαυτίας ἢ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας» (Pt 24). «Ὅταν ἓνα λογικὸ ὄν διανοηθεῖ τοῖς κινήσεσ ποὺ ρυθμίζουσ τὴ θέλησι του (seine Maximen) ὡς πρακτικὸς (=ἠθικὸς) γενικὸς νόμος, δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς σκεφθεῖ παρὰ ὡς ἀρχὲς τέτιες, ποὺ ὄχι κατὰ τὴν «ὑλὴ», ἀλλὰ κατὰ τὸ «εἶδος» περιέχουσ τὸ λόγο ποὺ ὀρίζει τὴ βούλησι» (Pt 31). Μ' ἄλλα λόγια ὁ Νόμος αὐτὸς πρέπει νὰ ναι μιὰ εἰδολογικὴ, μορφικὴ ἀρχὴ (formelles Prinzip) κι ὄχι μιὰ κάποια ἐντολὴ μὲ συγκεκριμένο περιεχόμενο, «ὑλική». Στὴ διάκρισι αὐτὴ ἐπιμένει ὁ Kant κι ὅλο ξαναγυρίζει γιὰ νὰ τὴν τονήσει περισσότερο καὶ νὰ τὴ θυμίσει. Κι εἶναι πραγματικὰ γιὰ τὸ σύστημά του μεγάλης σημασίας, γιὰτι ἂν ἔδινε στὸ Νόμο του τὸ περιεχόμενο μιὰς ὀρι-

σμένης ἐντολῆς, δὲ θὰ μπορούσε νὰ χει τὴν ἀξίωση ὅτι ἐπέτυχε ν' ἀνακαλύψει μιὰ καθολικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ, μιὰν ἀπόλυτα ρυθμίζουσαν τὴν ἀνθρώπινη βούληση ἠθικὴν ἀρχή. Τοῦτο δὲ ἦταν ἡ φιλοδοξία του. Νὰ τώρα ποιά εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτή: «Νὰ ὁρᾷς μόνο σύμφωνα μ' ἕναν κανόνα τέτον, πού νὰ μπορεῖς ταυτοχρόνως νὰ θέλεις ὁ κανόνας αὐτός νὰ γίνῃ νόμος γενικὸς γιὰ ὅλους» (Gt 55), ἢ ἀλλιῶτα: «Ἔτσι νὰ ἐνεργεῖς, ὥστε ὁ κανόνας τῆς θέλησός σου πάντα νὰ χει ταυτοχρόνως κύρος ὡς ἀρχὴ μιᾶς καθολικῆς νομοθεσίας» (Pr 36). Στὴν Grundlegung κτλ. ὀνομάζει τὸ Νόμο τοῦτο: «a priori πρακτικὴν (=ἠθικὴν) ἀρχὴ τῆς βούλησης» καὶ πλάϊ του βάζει δύο ἄλλες ἀκόμα, τὶς ἑξῆς:

1. «Ὅτι κι ἂν κάνεις, νὰ τὸ κάνεις ἔτσι, ὥστε μὲ τὴν πράξη σου νὰ μεταχειρίζεσαι τὴν ἀνθρωπότητα τόσο στὸ πρόσωπό σου, ὅσο καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ καθενὸς ταυτοχρόνως πάντα σὰ σκοπὸ καὶ ποτὲ μονάχα ὡς μέσον» (σελ. 65). 2. «Ἡ θέληση κάθε ὄντος λογικοῦ εἶναι θέληση γενικῶς νομοθετοῦσα» (σ. 67). Στὴν Kritik κτλ. τὸν ὀνομάζει «Νόμο θεμελιώδη τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ Λόγου» καὶ τὸν ἀφήνει ὀλομόναχο. Τὰ δύο ἄλλα, κατὰ τὴν Grundlegung κτλ., ἰσοδύναμά του δὲν τ' ἀνοφέρει. Θὰ ἐξηγήσουμε παρακάτω τὸ γιατί.

Ἔτσι, θέλεις ἕνα κριτήριον σταθερὸ γιὰ νὰ ζυγίζεις μὲ ἀφραστὴν ἀκρίβεια τὴν ἠθικὴν ἀξία τῶν πράξεών σου; Νὰ τί σοῦ προτείνω, ἀπαντᾷ ὁ Kant: Κύταξε, θές ὁ κανόνας, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἀποφάσεις τὴν πράξη σου, νὰ γίνῃ αὐτὴ τὴ στιγμὴ κι ὅλας νόμος γιὰ ὅλους; Τοῦτο θὰ ναι τὸ κριτήριό σου. Οἱ ἀρχὲς τῆς θέλησός σου πρέπει νὰ μποροῦν νὰ γίνουν βάσεις γιὰ μιὰ καθολικὴ νομοθεσία. Καὶ νὰ τὸ θές κι ἐσὺ αὐτό. Ὁχι μιὰ φορά μονάχα, ἀλλὰ πάντα. Κι ὄχι ἀργότερον τάχα ἢ ἄλλοτε, ἀλλ' αὐτὴ τὴ στιγμὴ πού παίρνεις τὴν ἀπόφαση. (Τοῦτο θέλει νὰ πεῖ τὸ «ταυτοχρόνως» τοῦ ὀρισμοῦ). Κι ἂν δυσκολεύεσαι νὰ ἐξακριβώσεις μὲ τέτια κριτήρια τὴν ἠθικὴν ἀξία τῆς πράξης σου, ἐξέτασε γιὰ μεγαλύτερη εὐκολία τοῦτοι Μήπως πρόκειται μὲ τὴν πράξη αὐτὴ νὰ μεταχειριστεῖς τὸν ἄνθρωπο γενικά, ἕναν ὁποιοδήποτε ἄλλο

ἢ κι ἐσένα ἀκόμα τὸν ἴδιο, ὡς μέσον γιὰ κάποιον σκοπό, κι ὄχι ὡς σκοπὸ αὐτὸν καθ'αυτὸ, ὡς «αὐτοσκοπός»; "Ἄν εἶναι ἔτσι, ἡ πράξη σου εἶναι ἀνήθικη καὶ νόθη ἢ ἀρετή σου. Τὸν ἄνθρωπο δὲν στέκει νὰ τὸν μεταχειρίζεσαι ὡς μέσον γιὰ κανένα ἀπολύτως σκοπό, ὅσο ὑψηλὸς καὶ θεῖος κι ἂν εἶναι αὐτός ὁ σκοπός. Ὑψηλότερος καὶ θεϊότερος σκοπὸς ἀπ' τὸν ἄνθρωπο τὸν ἴδιο δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ μὴν τὸ ξεχνᾶς.—Αὕτη εἶναι στὶς κύριες γραμμὲς τῆς ἠθικῆς τοῦ Kant.

Μὲ τί κῦρος τὴν ἔχει περιβάλει ἡ ἀκαδημαϊκὴ παράδοση καὶ πόσο μεγάλη ἐξακολουθεῖ νὰ ναι ἡ γοητεία τῆς ἀκόμα καὶ στὰ χρόνια μας, δείχνει τὸ ἐξῆς περιστατικό: Ὁ Γερμανὸς Καθηγητὴς Th. Lipps καταπιάστηκε μὲ ἀνεξαρτησία, καθὼς ἔδειχνε, στὴ σκέψη τὸ ἠθικὸ πρόβλημα σὲ μιὰ σειρὰν ἀπὸ διαλέξεις, ποὺ τὶς τύπωσε κατόπι μὲ τὸν τίτλο: Die ethischen Grundfragen (3η ἔκδ. Λιψία 1912). Σὲ μιὰν ἀπ' αὐτὲς φτάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκεῖνο ποὺ μιὰ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ ἔχει νὰ προστάξει στὸν ἄνθρωπο εἶναι τὸ ἐξῆς: «Νὰ φέρνεσαι ἔτσι, ὥστε νὰ μπορεῖς νὰ σαι πιστὸς στὸν ἑαυτὸ σου» ἢ διεξοδικότερα καὶ διαφωτιστικότερα: «Θεληματικὰ ὅταν ἐνεργεῖς, νὰ φέρνεσαι ἔτσι, ὥστε, πάντα ὅπου θὰ παρουσιάζονται οἱ ἴδιοι ἀντικειμενικοὶ λόγοι γιὰ τὴ θέλησή σου, πάντα καὶ σὺ νὰ μπορεῖς νὰ θέλεις τὸ ἴδιο πράγμα καὶ νὰ τὸ θέλεις σὰ νὰ σὲ ἀναγκάζει κάτι ἐσωτερικά» (σελ. 170). Ὡς ἐδῶ κανεὶς δὲν ἔχει νὰ πεῖ τὸ παραμικρό. Εἶναι φρόνιμη κι ἀξιόλογη ἡ σύσταση νὰ σαι σταθερὸς στὶς ἀρχές σου. Κι ἐπειδὴ δὲν σοῦ ζητοῦν παρὰ πίστη στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σου, δὲ δυσκολεύεσαι νὰ συμφωνήσεις. Ἄλλο ζήτημα τώρα, ἂν ἡ νοουθεσία αὕτη σὲ φωτίζει κι ὅλας τί συγκεκριμένως σοῦ ἐπιβάλλεται νὰ κάνεις.—Ἀΐφνης ὅμως ὁ Lipps, σὰ νὰ φοβᾶται μήπως νομοστεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ του εἶναι ἀτομιστικὴ κι ἐπομένως ἀντίθετη πρὸς τὴν «καθολικὴν» ἠθικὴν τοῦ Kant, ἀγωνίζεται παρακάτω ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ σύστασή του δὲν εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν «κατηγορικὴν προσταχτικὴν», ποὺ οἱ Γερμανοὶ τὴ θεωροῦν σὰν ἐθνικὸν τὸν Kulturgeist. Λέει: «Πραγματικοὶ ἢ ἀντικειμενικὰ ἔγκυροι λόγοι

(Gründe) είναι πάντα λόγοι γενικοί. *Αρα οί πραγματικοί ἢ ἀντικειμενικά ἔγκυροι λόγοι ποὺ θὰ παρουσιαστοῦν στὴ θέλησή μου θὰ ναι πάντα λόγοι γενικοί—... "Ὡστε μπορῶ νὰ πῶ: ὁ κανόνας τῆς ἠθικῆς ἀπόφασης εἶναι κατ' ἀνάγκη κανόνας πάντα γενικός, δηλ. μπορῶ, χωρὶς νὰ πέσω σὲ ἀντίφαση πρὸς τὸν ἑαυτό μου, σὲ κάθε στιγμή νὰ τὸν γενικέψω. Μπορῶ νὰ τὸν κάνω νόμο καθολικό» (σελ. 171). *Ἔτσι νομίζει ὅτι μπορεῖ στὸν ἠθικό του νόμο νὰ δώσει καὶ μίαν ἄλλη διατύπωση: «Νὰ φέρνεσαι μὲ τρόπο γενικά ἔγκυρο γιὰ τὴν ἠθικὴ συνείδηση ὅλων» (σελ. 177). Σωστὸ ἀναποδογύρισμα τῆς πρώτης νοουθεσίας! Νὰ σιὰ σταθερὸς στὶς ἀρχές σου, ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως τὶς ἀρχές σου αὐτὲς νὰ τὶς ἔγκυρῶν καὶ νὰ τὶς τηροῦν ὅλοι. . . . *Ὁ τι δηλ. σου δίνει μὲ τὸ ἓνα χέρι, σοῦ τὸ παίρνει μὲ τὸ ἄλλο. Καταλαμβάνετε ἀμέσως ὅτι ἔπειτα μὲν σὲ θέλει πιστὸ στὸν ἑαυτό σου, ὁ ἴδιος ὅμως ὅτι φιλοδοξεῖ εἶναι νὰ μένει πιστὸς στὸ Μεγάλο Δάσκαλο*.

* Στὸ πρῶτο βιβλίον τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνα, ποὺ, καίτοι, λένε οἱ Φιλόλογοι, ἦταν πολὺ πρὶν γραμμένο καὶ ὕστερα τὸ μεταχειρίστηκε ὡς εἰσαγωγή στὸ ἔργο του ὁ ἀθηναῖος σοφός, ὑπάρχουν κάποιες ἐχθρὴ τῆς προσταχτικῆς τοῦ Kant. 'Ὁ ἠθικὸς νόμος λοχεύεται ἢ ἐπὶ τὴν ἀδικίαν εἶναι σοφία καὶ ἢ ἐπὶ τὴν ἀδικίαν εἶναι ἀμαρτία. 'Ὁ Σωκράτης γὰρ νὰ τοῦ ἀποδείξει τὸ ἀντίθετο τὸν ἀναγκάζει νὰ ὁμολογήσει ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι μὰ κάποια πειθαρχία, ἄσχετη πρὸς τὸ συμφέρον ἢ τὸ καπρίτσι τοῦ καθενός, ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπ' ὅλους τοὺς ἐπιστήμονες ὑποταγὴν, τάξιν καὶ ἀρμονίαν —προϋπόθεση τῆς μεταξὺ τους συνενόησης. 'Ὁ ἀδικὸς ὅμως μὲ κανένα δὲ μπορεῖ νὰ μονοιάσει, οὔτε μὲ τὸν ἀδικο οὔτε μὲ τὸ δίκαιο, γιατί αὐτὸς ἀκούει τὸ συμφέρον μονάχα τὸ δικό του, ποὺ βέβαια δὲν εἶναι δυνατό «νὰ ναι νόμος καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους». καθὼς θὰ λεγε ὁ Kant. 'Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς ἀνεπιστημοσύνης: ἡ ἀσυμφωνία, ἡ ἀταξία, ἡ ἀπειθαρχία. *Ἀρμ. συμπεραίνει ὁ Πλάτων μὲ τὸ στόμα τοῦ Σωκράτη, ἡ ἀδικία (ἐδῶ εἶναι ὁ ἔγωισμός) σοφία δὲ μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ (349 b ἕως 350 c.). —

Δὲν εἶναι περιέργη ἢ σύμπτωση αὐτή; Παρακίτω θὰ δοῦμε ὅτι καὶ στὴν «ἠθικὴ» τοῦ Spinoza εἶναι δυνατό νὰ βρεῖ κανεὶς ἓνα «ἱστορικὸ προηγούμενο» τῆς κατηγορικῆς προσταχτικῆς.

Οι βασικές μας αντιρήσεις στην Ἠθική τοῦ Kant εἶναι οἱ ἑξῆς: *

1. Τὸν Kant εἶχε πιάσει ἀληθινὴ μανία νὰ σαρώ-
νει μέσ' ἀπὸ κάθε ἔννοια γενικὴ ὅτι στοιχεῖο εὑρίσκει
μέσα της βγαλμένο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, κι ἔτσι νὰ φτά-
νει στὴν «καθαρὴ μορφή», στὸ a priori. Ἐπειτα ἀπὸ
τὸ θρίαμβο ποὺ εἶχε στὴν «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ
Λόγου», καταπιάστηκε νὰ κάνει τὴν ἴδια «κάθαρση»
καὶ στὴν Ἠθική. Τὸ πῆρε πιά σὰν ἓνα εἶδος προορι-
σμοῦ ποὺ εἶχε, νὰ ξεκαθαρίσει τὶς βασικὲς φιλοσοφικὲς
ἔννοιες γιὰ ν' ἀποκτήσει τάχα ἡ φιλοσοφία κῦρος καὶ
βεβαιότητα. Καὶ στὴν Ἠθική, λέει, εἶναι ἀνάγκη νὰ
βγάλουμε μέσ' ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ὑπέροχτης ἀρχῆς κά-
θε τι ἐμπειρικό. «Παθολογικὰ» ὀνομάζει τὰ στοιχεῖα
αὐτοῦ τοῦ εἶδους καὶ ἡ θέση τους, λέει σ' ἐκεῖνον τὸν
περίφημο γιὰ τὴν αὐστηρὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Προλόγο
τῆς Grundlegung, εἶναι οἱ «Ἀνθρωπολογίαι», ὅχι
στὴ φιλοσοφικὴν Ἠθική, γιατί εἶναι τυχαῖα κι ἀβέβαια,
ὑποκειμενικὰ ἐντελῶς. Τέτια εἶναι κατὰ τὴ γνώμη του
τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια, ποὺ πρότειναν ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ οἱ
Φιλόσοφοι γιὰ νὰ ρυθμίζουν τὴν ἀγαθὴ θέληση τῶν ἀν-
θρώπων. Ὅλα καταντοῦν στὸν Ἐγωισμό καὶ στὸν Εὐ-
δαιμονισμό (la bête poire τοῦ Kant). Κι ἡ Ἠθική ποὺ
θά χει τὴν ἀπρονοησία νὰ στηριχθεῖ σ' αὐτά, θά ναι
κιε* ἀνήγκην ἐτερόνομη, ὑποκειμενικὴ καὶ σχετικὴ. Γιὰ
νὰ ναι, ὅπως τῆς ταιριάζει, αὐτόνομη, ἀντικειμενικὴ
καὶ ἀπᾶλυτη, πρέπει ὁ ὑπέροχος Νόμος τῆς νὰ ναι
φόρμα καθαρὴ a priori. Φόρμα, γιατί θά περιέχει τὴ μορ-
φή, τὸ εἶδος μόνο τοῦ Νόμου κι ὄχι «ὕλικα» ἐλατήρια.

* Ἄν ἔχει τὴν περιέργεια ὁ ἀναγνώστης νὰ δεῖ ποιὲς σκέ-
ψεις, μέσα στὴν Κριτικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ, ἀνήκουν προσωπικὰ στὸ
συγγραφέα τούτου τοῦ βιβλίου καὶ ποιὲς ἔχει αὐτὸς παρμένες
ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς καὶ περιώνυμους Κριτικούς τῆς Καντιανῆς
Ἠθικῆς, ἄς λάβει τὸν κόπο νὰ συγκρίνει τὰ σχετικὰ κεφάλαια
τῆς Grundlage der Moral τοῦ Schopenhauer καὶ τοῦ
System der Ethik (τομ. 1, Berlin 1889) τοῦ Paulsen μὲ τὰ
γραφόμενα ἐδῶ.

Καθαρή και a priori θα πει στη γλώσσα του Kant: ἐλεύθερη και ανεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Τῆς ἐμπειρίας τὰ διδόμενα εἶναι a posteriori και «θολά», ὄχι ὀλοκάθαρα, ὅπως οἱ ἀρχές τοῦ Λόγου. Ὅποιος ἔχει διαβάσει Kant ξέρει τί ρόλο παίζει στὴ φρασεολογία του τὸ ἐπίθετο rein=καθαρός. Αἰσθήματα και συναισθήματα δὲ μπορεῖ νὰ τὰ ὑποφέρει: εἶναι ἡ ἐμπειρία, ἡ θολή, σκοτεινὴ και σύγχυση γεμάτη περιοχὴ τῆς συνείδησης. «Τὸ οὐσιώδες, λέει, κάθε ἠθικῆς ἀξίας τῶν πράξεων ἔγκειται σὲ τοῦτο, ὅτι ὁ ἠθικὸς Νόμος ὁρίζει ἀμέσως τὴ βούληση. Ὅταν ὁμοῦς ὁ ὁρισμὸς τῆς βούλησης γίνεται μὲν σύμφωνα μὲ τὸν ἠθικὸ Νόμο, ἀλλὰ μόνο διὰ μέσου ἐνὸς συναισθήματος, ὁποιοῦδήποτε εἶδους κι ἂν εἶναι, ποὺ πρέπει νὰ προϋποτεθεῖ γιὰ νὰ γίνει ὁ νόμος ὁριστικὸ ἐλατήριο τῆς βούλησης, ἀρα (ὅταν ὁ ὁρισμὸς τῆς βούλησης γίνεται) ὄχι γιατί τὸ ἀπαιτεῖ ὁ νόμος, τότε ἡ πράξη περιέχει βέβαια (τὴ) νομιμότητα (Legalität), ὄχι ὁμοῦς και (τὴν) ἠθικότητα (Moralität)» (Pr 87). Περιώνυμη διάκριση, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τότε τὸ ἔμβλημα τῶν ἀδιάλλακτων rigoristes στὴν Ἠθική.

Κι ὅταν ἀναγκάζεται κι ὁ ἴδιος νὰ περιλάβει μέσα στὸν ὁρισμὸ τοῦ καθήκοντος ἓνα συναισθήμα, τὴν Achtung fürs Gesetz, τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ Νόμο, ἀγωνίζεται ἀπελπισμένα ν' ἀποδείξει ὅτι τὸ «ἠθικὸ» αὐτὸ συναισθήμα, καθὼς τ' ὀνομάζει (Pr 91), εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα συναισθήματα και μὲ κανένα δὲν ἔχει τὴν παρμικρὴν ὁμοιότητα. Σὲ μιὰ μακρόσυρτη και σχολαστικὴν ὑποσημείωση (Gr 31) ἀναλύει αὐτὴ τὴ διαφορὰ μὲ φανερὴ στεναχώρια: ἡ Achtung, λέει, δὲν εἶναι κάτι ποὺ τὸ δέχεται ἡ ψυχὴ μὲ κάποια ἐπιρροή, ὅπως τὰ ἄλλα συναισθήματα, ἀλλὰ συναισθήμα ποὺ γεννιέται μόνο του μέσα στὴν ψυχὴ μὲ μιὰν ἔννοια τοῦ Λόγου (τοῦτο μοιάζει λίγο μὲ τὴ γέννηση «ἐξ ἀσπόρου συλλήψεως»!). Γιατὶ εἶναι ἀπλῶς ἡ συνείδηση τῆς ὑποταγῆς τῆς ψυχῆς σ' ἓνα Νόμο χωρὶς τὴ μεσολάβηση ἄλλων ἐπιδράσεων ἀπ' ὅπουδήποτε (βλέπε και Pr 97-98). Κι ἐκεῖ πάλι ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μιλήσει γιὰ ἐνδιαφέρον, τὸ «ἠθικὸν» ἐνδιαφέρον, βιάζεται νὰ τὸ ὀρίσει κι αὐτὸ ἄγνὸ κι ὀλοκάθαρο («καθαρό, ἐλεύ-

θερο ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως ἐνδιαφέρον τοῦ ἀγνοῦ πρακτικοῦ Λόγου» (Gr 96-97), γὰρ νὰ μὴ νομιστεῖ πὼς πέφτει σὲ ἀντίφραση.

Ἔτσι ὅμως καθὼς κατάντησε τὸν λογικὸ Νόμο μὲ τὴν ἀπριοριστικὴν μανίαν τοῦ ὁ Καντ: ἠθικὴ μορφήν, ἀδειανὴν ἀπὸ κάθε στοιχείου εἴτε τῆς ἐξωτερικῆς εἴτε τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας, τοῦ παρουσιάζεται τὸ ἐξῆς ἄλυτο πρόβλημα: μὲ ποῖόν τρόπο μπορεῖ ἓνα τέτιο παγερὸ λογικὸ σχῆμα νὰ δεσμεύει καὶ νὰ προστάζει τὴν ἀνθρώπινη βούληση; Τ' ὁμολογεῖ καὶ μόνος του ὅτι τοῦτο εἶναι μυστήριον! Ἀκοῦστε τον: «Πὼς τώρα ὁ καθαρὸς Λόγος χωρὶς ἄλλα ἐλατήρια, παρμένα ἀπ' ὅπουδήποτε ἄλλου, μπορεῖ νὰ ναι γὰρ τὸν ἑαυτὸ του πρακτικὸς· δηλ. πὼς μονάχα ἡ ἀρχὴ τοῦ καθολικοῦ κύρους ὄλων τῶν κανόνων καὶ νόμων χωρὶς καμὴν ὕλη (ἀντικείμενο) τῆς ἀτέλεισης μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ ὡς ἐλατήριο ἀπάνω του καὶ νὰ προκαλεῖ ἓνα ἐνδιαφέρον, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ καθάρια ἠθικόν· ἢ μὲ ἄλλα λόγια πὼς ὁ καθαρὸς Λόγος μπορεῖ νὰ ναι πρακτικὸς—αὐτὸ γὰρ νὰ τὸ ἐξηγήσει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καὶ κάθε κόπος καὶ προσπάθεια νὰ βρεθεῖ μιὰ ἐξήγησις αὐτοῦ τοῦ πράγματος θὰ πᾶνε στὰ χαμένα» (Gr 103· βλέπε καὶ Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft, Reklamausg. σελ. 51-53). Κι ἄλλου πάλι ὀνομάζει τὴν ὑπακοὴν τοῦ ἀνθρώπου στὰ προστάγματα τοῦ ἠθικοῦ Νόμου «μυστηριώδη καὶ ἀξιοθαύμαστη» (Gr 111, ἴπυσ.). Πολὺ φυσικά. Τῇ στιγμῇ ποῦ γὰρ νὰ θεμελιώσεις μίαν ἠθικὴν «ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτην», καθὼς λές, ὄχι μόνον ἀγνοεῖς, ἀλλὰ καὶ περιφρονεῖς τὸ κάθε τι ἀληθινόν, πραγματικὸν ἀνθρώπινον καὶ ζητᾷς νὰ στηριχθεῖς στὸν ἀφηρημένον Λόγον, μόνος σου τινάζεις στὸν ἀέρα τὴν γέφυρα ποῦ σ' ἐνώνει μὲ τὸν ἄνθρωπον (τὸν ἄνθρωπον τὸ ζωντανόν, κι ὄχι τὸν ἀνθρωπο-ὀρισμὸν τῶν ἐγχειριδίων τῆς Λογικῆς: τὸν ἀνθρωπο-λογικευόμενον ὄν. . .) κι ἀνοίγεις χάσμα φοβερὸν ἀνάμεσα στὶς προσταγὰς τῆς ἠθικῆς σου καὶ στὴ λαχτᾶρα καὶ τὴ δύναμιν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Πὼς ἀπορεῖς καὶ στέκεσαι μὲ δέος προστὰ τὸ χάσμα τοῦτο, ἀφοῦ δηλώνεις ρητὰ καὶ προγραμματικὰ τούτα

τὰ ἀλλόκοτα καὶ ἀνεξήγητα πράγματα; : «Ὅταν ἔχει κανεὶς τὴν πρόθεσιν νὰ φτάσῃ σὲ μιὰ ρυθμιστικὴ τῆς βούλησός ἀρχή, ὅτι σοβαρότατα τοῦ ἐπιβάλλεται εἶναι νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τοῦτοι νὰ μὴν τοῦ ὀφεί σὲ τὸ νουὶ νὰ βγαίῃ συλλογιστικὰ τὴν ἀρχὴν αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη σύστασιν τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Γιατὶ καθήκον ὀφείλει νὰ ναι ἡ πράξις ποὺ νοεῖται ὡς ἠθικῶς ἀνεπιφύλαχτα ἀναγκαῖα. Ὡστε πρέπει νὰ χεὶ κῦρος γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα... καὶ μόνο γιὰ εἶναι νὰ ναι νόμος ἀκόμα καὶ γιὰ κάθε ἀνθρώπινη θέλησις. [Ποιὰ εἶναι αὐτὰ τὰ λογικὰ ὄντα ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν εἶναι ἄνθρωποι; Ὡς αὐτοῦ τὸ φρεσὲ ἐκεῖνο τὸ καταπληκτικὸ ὄξυ καὶ νηφάλιον μυελὸν ἢ μανία τῆς ἀμαρτωλότητος]. Ἀντίθετα, ὅτι πληγάζει ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη φύσιν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτι δηλ. βγαίνει ἀπὸ ὁρισμένα συναισθήματα ἢ κλίσεις, ἢ καὶ ἀπὸ μιὰν ἰδιαίτερη ἀκόμα τάσιν μόνο τῆς ἀνθρώπινης θέλησις [Μήπως ὑπάρχει καὶ θέλησις μὴ ἀνθρώπινη;] καὶ δὲν εἶναι ἔγκυρον κατ' ἀνάγκη καὶ γιὰ τὴν θέλησιν τοῦ κάθε λογικοῦ ὄντος [Τοὺς ἀγγέλους ἐννοεῖ;], τοῦτο μπορεῖ βέβαια νὰ μῆς δώσῃ ἕνα κανόνα—μιὰν ὑποκειμενικὴν δηλ. ἀρχή—ὄχι ὅμως καὶ ἕνα Νόμο—ἀντικειμενικὸ καὶ καθολικόν—» (Γτ 60).

Μιὰ ἠθικὴ, ποὺ μὲ τὴν συστηματικὴν ἀπάλειψιν κάθε συναισθηματικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ καθήκοντος φτάνει σ' ἕνα ἀνίερὸ λογικὸ σχῆμα προσταγῆς, εἶναι προορισμένη ὄχι γι' ἀνθρώπους ζωντανούς μὲ νεῦρα καὶ μὲ αἷμα, μὲ λαχτάρεις καὶ ὁρμές καὶ ὄνειρα καὶ πλίνας, μὲ ἀντιφάσεις καὶ ἀσυναρτησίαι καὶ ἀνόητους ἥρωισμούς καὶ γελοῖες τύψεις, ἀλλὰ γιὰ λογικὰ νευρόσπαστα, γιὰ διανοούμενα μηχανήματα, γιὰ κάτι ἀνάλογο μὲ τὶς ἀριθμοῦσες μηχανές. Μιὰ ἀρετὴ-παγερὴ, αὐστηρὴ, νηφάλια, στεγνὴ λειτουργία, σὰ μαθηματικὴ ἀπόδειξις ἑνὸς θεωρήματος Γεωμετρίας, ταιριάζει μόνο σὲ ψυχικὰ αὐτόματα, ὄχι σὲ ζῶσας ψυχάς. Τὸ ἠθικὸ κατόρθωμα εἶναι αἶθλος—αὐθαιρεσία, παληκαριὰ καὶ συγκίνηση—σὰν τὸ καλλιτέχνημα. Χρειάζεται ὄχι ἀφηρημένους κανόνες, τυπικὰ συστάσεις, μετρήσεις ἀκριβεῖς καὶ νηφάλιους ὑπολογισμούς. Ἀλλὰ ἐνθουσιασμό,

συνεπαγομὸν δόξασης τῆς ψυχῆς, καὶ τοῦ φωτεινοῦ καὶ τοῦ σκοτεινοῦ, καὶ τοῦ καθαροῦ καὶ τοῦ θολοῦ, καὶ τοῦ ἀγνοῦ καὶ τοῦ ἔνοχου εἶναι της. Γίνεται «ξὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ», καθὼς λέει σὲ μίαν ἄλλη περίπτωση ὁ Πλάτων. Καὶ γὰρ τοῦτο ἡ ἀρετὴ εἶναι θαῦμα σὺν τὴν ὁμορφιά.

2. Ἡ κατηγορικὴ προσταχτικὴ τοῦ Kant: ἔτσι νὰ ἐνεργεῖς ὥστε. . . Handle so κτλ. δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἀφηρημένον σχῆμα τοῦ γενικοῦ νόμου. Ὅτι μᾶς λέει εἶναι νὰ γινῇ καθολικὸ κῆρος καὶ ὑποχρεωτικὴν ἀποδοχὴ οἱ κανόνες τῆς δράσης μας. Ὅχι λοιπὸν ποιοί πρέπει νὰ γὰρ αὐτοὶ οἱ κανόνες, ἀλλὰ τί νὰ γὰρ: ὑποχρεωτικοὶ καὶ καθολικοὶ (notwendig und allgemein). Δὲ μᾶς δίνετ' ἀπὸ τὸ ζητούμενον οὐσιαστικόν, ἀλλὰ τὰ ἐπίθετά του. Ὅχι τὴν οὐσίαν τῆς ἠθικότητος, ἀλλὰ τὴ μορφὴν της, ἢ καλύτερα τὴ λογικὴν της. Γιατὶ περὶ αὐτοῦ πρόκειται. Ἡ ὑπέροχτη ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς τοῦ Kant δὲν εἶναι παρὰ ἡ ὑποχρεωτικότης καὶ ἡ καθολικότης τῶν λογικῶν νόμων, τῶν νόμων τῆς νόησης. — Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσουμε ὅτι πρέπει ὁ ὑπέροχτος ἠθικὸς νόμος νὰ γὰρ ὑποχρεωτικὸς καὶ καθολικὸς, σὺν τῆς λογικῆς ἀρχῆς—πρᾶγμα ὅχι μόνον ἀμφισβητήσιμο, ἀλλὰ ἀδύνατον, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω—πάλιν μὲ τὸ νὰ λέμε ὅτι οἱ κανόνες τῆς δράσης μας ὀφείλουν νὰ γὰρ ὑποχρεωτικοὶ καὶ καθολικοὶ νόμοι, σταματοῦμε ἐκεῖ ὅπου πρέπει ν' ἀρχίσουμε. Γιατὶ, καθὼς λέει ὁ Spranger, «ὅπως μὲ τὸ ν' ἀποδείχνουμε στὴ Γνωσιθεωρίᾳ τὴ γενικὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος δὲν ἐξοφλοῦμε μὲ τὴ Φυσικὴν, ἔτσι καὶ δὲ λίνουμε τὸ πρόβλημα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν μὲ μὴ τέττα Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν, ποὺ δίνει μόνον τὴ μορφὴν τῆς ἠθικότητος, μόνον τὴ Λογικὴν της. Ἐκεῖνο γὰρ τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς πρόκειται εἶναι τοῦτο: νὰ ποῦμε ποιοὶ περιεχόμενον ἀξιῶν (Wertgehalt) πρέπει νὰ γὰρ κάνει κανὸν γενικὸν κανόνα τῆς δράσης του» («Lebensformen» 4η ἔκδ. Halle 1924, σελ. 261). Ὁρθότατα. Ὅλο τὸ ζήτημα εἶναι αὐτοῦ: ποῖαν ἀρχὴν θὰ γενικεύουμε καὶ θὰ γὰρ κανόνες τῆς ζωῆς μας. Δὲν εἶναι ὅπως εἶπατε ἀρχὴν γενικευομένην καὶ περιβαλλόμενὴν κῆρος καθολικὸν γὰρ τοῦτο καὶ ἠθικὴ. Ἡ ὑποχρεωτικότης καὶ ἡ γενικότης

τητα είναι δίκοπο μαχαίρι. Ὁ Hegel σ' ἓνα βιβλίο του πού γραψε πολὺ νέος («Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts» Werke τόμ. 1ος) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικότητας, πού θέλει ὁ Kant, εἶναι καὶ ἀρχὴ τῆς ἀνηθικότητας: ἐφ' ὅσον τὸ κάθε τι μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ὑπὸ τῆ μορφῇ τῆς καθολικότητας, κανεὶς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ξέρει ἀσφαλῶς τί περιέχεται μέσα στὸν ἠθικὸ Νόμο καὶ τί ὄχι.—Πολὺ σωστά. Μήπως θὰ μᾶς φωτίσει τὸ ἄλλο κριτήριον: ἡ ὑποχρεωτικότητα; Μὰ αὐτὴ ἐπὶ τέλους εἶναι κάτι ἐντελῶς ὑποκειμενικό. Ἐπειδὴ ἐγὼ ἔχω τὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ α ἐντολὴ μὲ ὑποχρεῶναι, νομίζω ὅτι εἶναι καὶ αὐτὴ καθαυτὴν ἀναγκαία. Πῶς θὰ μὲ κάνεις ν' ἀλλάξω γνώμη;

Ἄς ἐξετάσουμε ὅμως βαθύτερα τὸ ζήτημα. Εἶναι δυνατό ἓνας ἠθικὸς νόμος νὰ ναι ὑποχρεωτικὸς καὶ καθολικὸς σὰν τοὺς λογικοὺς; - Ἀδύνατο. Ἄλλο εἶναι ὁ λογικὸς ἀναγκασμὸς τῆς διάνοιας καὶ ἄλλο ὁ ἠθικὸς ἀναγκασμὸς τῆς βούλησης. Ὁ πρῶτος λέει «ἀνάγκη νὰ . . . », ὁ δεύτερος «ὀφείλεις νὰ . . . ». Τὸ ἓνα Muss, τὸ ἄλλο Soll, καθὼς παρατηρεῖ μὲ ὀξύνοϊαν ὁ Schopenhauer (Werke τόμ. III—IV σελ. 785. Ὅποιος ξέρει τὴ λεπτὴ μὰ σαφῆ, σαφέστατη διαφορὰ νοήματος, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ δύο γερμανικὰ αὐτὰ ῥήματα, θὰ νιώσει τὴ διακριση πού κάνει). Τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ λογικοῦ ἀναγκασμοῦ τῆς διάνοιας καὶ τοῦ ἠθικοῦ τῆς βούλησης εἶναι μεγάλο γὰ πολλοὺς λόγους.

Ἡ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου ὁρίζεται ἀπὸ μερικὲς καθολικὰς ἀρχὰς εἰδολογικὰς καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς. Π. χ. ἀπὸ τὸ νόμο τῆς ἀντίφασης. Σὲ τοῦτον τὸ νόμο δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν ὑποτάχθῃ, ὅταν συλογίζεται, ἐκτὸς ἂν εἶναι ἀνίσόροπος, ἄρρωστος διανοητικά. Μ' αὐτὸν ὡς βάση μπορούμε καὶ συνενοούμεστε ἀναμεταξύ μας. Ἀκόμα καὶ σὲ κάποιες ἄλλες ἀρχὰς a priori (γὰ νὰ μιλήσουμε τὴ γλῶσσα τοῦ Kant) πειθαρχοῦν κατ' ἀνάγκην, ὅταν σκέπτονται, οἱ ἄνθρωποι μᾶς ἠθεσμένης τοπικοχρονικῆς ἐνότητας: π. χ. κανένας ἐπιστήμων ἄς σήμερα δὲ μπορεῖ νὰ πουργώσει τοὺς διαλογισμοὺς του ἀπάνω στὴν ἀρνήση τοῦ σχήματος τοῦ χώρου

ἢ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτιότητας. Στὴν Ἠθική τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἡ βούληση τοῦ καθενὸς εἶναι καίτι, ἀπείρως περισσότερο ἀπὸ τὴ νόηση, συνυφασμένο μὲ τὴ φύσιν ὄντοῦ καὶ τὴ μοῖρα του. Δὲ μπορῶ νὰ συλλογίζομαι εἰδολογικῶς, δηλ. κατὰ τὴ λογικὴ μορφή τῶν διαλογισμῶν μου, ἀλλιώτικα ἀπὸ τοὺς ὁμοίους μου. Περιφῆμα ὅμως μπορῶ νὰ νιώθω μὴν ὑποχρέωση ἠθική, ἓνα καθῆκον α ἢ β, ποὺ αἰσθάνομαι ὅτι ἐπιβάλλεται μόνο σὲ μένα καὶ σὲ κανέναν ἄλλο, καὶ πάλι σὲ μένα, ἀλλὰ σὲ τοῦτη μόνο τὴν ἐντελῶς ἐξαιρετικὴ περίσταση καὶ σὲ καμὴν ἄλλη. Τὸ ὅτι τὸ καθῆκον τοῦτο δὲν ἔχει καθολικότητα, κῦρος καὶ ὑποχρεωτικότητα γιὰ ὅλους, ὅχι μόνο δὲν τοῦ ἀφαιρεῖ τίποτα ἀπὸ τὴν ἠθικὴ του ἀξία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἴσα-ἴσα τὸ μέγεθός του, τὸ ὕψος του τὸ ἠθικό. Ἀπόδειξη ἢ συναίσθηση ποὺ ἔχω τῆς μεγάλης μου ἐρῆνης: ἐγώ, μόνον ἐγὼ πρέπει νὰ τὸ κάνω, καὶ αὐτὴ τὴ μοναδικὴ στιγμή. Ἄν τὸ κάνει ὁποιοσδήποτε ἄλλος, ἢ ἐγὼ ὁ ἴδιος σ' ἄλλην ὁμοίως στιγμή, θά ναι ἀσφαλῶς ἀνίθικο, ἔγκλημα ἴσως. Αὐτὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἰθρογενετικῆς ἐννοίας τῆς «κλήσεως». Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐπαναστάτες, ὅσοι ἄλλαξαν τὴ μορφή τοῦ κόσμου καὶ τὴν τροχιά τῆς ἱστορίας του, εἶχαν τὴ συναίσθηση μιᾶς «κλήσεως» ὁλότελα ἀτομικῆς. Ὁ Max Scheler λέει ὀρθότατα ἀπάνω σὲ τοῦτο τὸ ζήτημα: «Εἶναι μὲ τὸ παρῶπανω δυνατό, ἓνα καὶ μόνο ἄτομο νὰ γεί πλέριαν ἐσωτερικὴ βεβαιότητα γιὰ ἓνα. Πρέπει ἔγκυρο μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ μόνο γιὰ μιὰ μοναδικὴ περίπτωση, καὶ νὰ γεί ταυτοχρόνως τὴν πέρα-πέρα φωτεινὴ συνείδηση, ὅτι τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ Πρέπει δὲ μπορεῖ νὰ γείναι ἀρχὴ μιᾶς καθολικῆς νομοθεσίας· καθολικῆς μὲ τὴν ἐννοια εἴτε τῆς γενίκευσης σ' ὅλες τὶς ὁμοίες καταστάσεις καὶ περιπτώσεις, εἴτε τῆς ἐγκυρότητας γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ἀλλ' ἀντίθετα ὅτι τὸ Πρέπει αὐτὸ ἔχει κῦρος μόνο γιὰ τοῦτο τὸ μοναδικὸ ἄτομο καὶ σ' αὐτὴν ἀποκλειστικὰ τὴ μοναδικὴ περίπτωση καὶ ὅτι εἶναι ὁλοφάνερο σ' αὐτὸ μονάχα τὸ ἴδιο καὶ σὲ κανέναν ἄλλον» (Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik, 2η ἐκδ. Halle 1921, σελ. 282. Βλέπε καὶ σελ. 331

και 510. Και στο βιβλίο του Spranger πού να βαθιά επηρεασμένος από τον Scheler, τή σελ. 300).

Και για τον ίδιο τον Kant ο λογικός αναγκασμός δέ στέκει να παραλληλίζεται με τον ηθικό. Τοῦ θεωρητικοῦ a priori οἱ ἀρχές ἔχουν, λέει, κῦρος ὄχι στὸν κόσμο τῶν ὄντως ὄντων, πού να γιὰ τὴν ἀνθρώπινη σκέψη ἀπροσπέλαστος ἐντελῶς και ἀνεξιχνίαστος, ἀλλὰ μόνο στὸν κόσμο τῶν φαινομένων. Θὰ βάλουμε στὴν ἴδια μοῖρα και τὸ ηθικό a priori; Τότε πάει μαζί με τὸ ἀπόλυτο κῦρος τῆς Μεταφυσικῆς και τὸ κῦρος τῆς Ἠθικῆς. Ὁ Kant ὁμοῦς δέ μπορεί να φαντασθεῖ τὴν Ἠθικὴ χωρίς ἀπόλυτες ἀξίες. Γιὰ τοῦτο δογματίζει ὅτι τὸ ηθικό a priori, ἀντίθετα πρὸς τὸ θεωρητικό, βγαίνει μέσα ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ βάθη τοῦ ἴδιου τοῦ εἶναι και εἶναι σὰ μιὰ γλῶσσα ἀληθινοῦ φωτός πὸν σκίζει σὰ λόγχη τοῦτο τὸν ψεύτικο κόσμο τῶν φαινομένων. Ἐτσι τὴν ἀπόλυτην ἀλήθεια μόνο σὰν ὑποχρέωση μπορεί να τὴν αἰσθανθεῖ ὁ ἄνθρωπος, ὄχι και γὺ τὴν ὀραματισθεῖ σὰν ἰδέα.*

* Ἡ ἀξίωση αὐτὴ εἶναι ἀκατανόητη. Πῶς ὁ Λόγος μπορεί να εἶναι ἕνας και μόνος, καθὼς τὸ δηλώνει ρητὰ ὁ ἴδιος ὁ Kant (Pr 160 ζέξ.), και ὁμοῦς ὡς ἠθικός (=πρακτικός) μὲν να ἔχει ἀρχές ἀπόλυτες, γιατί εἶναι ὁ μακρινός, να ποῦμε, ἀντίπαλος τοῦ κόσμου τῶν ὄντως ὄντων, ὡς θεωρητικός δέ μόνο σχετικές και ἀνθρώπινες ἀρχές, ἔγκυρες στὸν κόσμο ἀποχλειστικῶς τῶν φαινομένων (Gr 19, Pr 61-69); Αὐτὸ κανείς δέ θὰ μπορέσει να τὸ καταλάβει, ἀν δὲν τὸ ἐξηγήσει, ἔτσι ὅπως προσπάθησα να τὸ ἐξηγήσω ἐγὼ ἀλλοῦ [*«Περὶ Τέχνης»*, σελ. 101 - 104]; δηλ. ὡς ἀδυναμία και ὡς συμβιβασμὸ ἑνὸς ἐκονομάχου πού, ἐνῶ τσάκισε τὰ εἶδωλα τῆς μεταφυσικῆς δεισιδαιμονίας, μπροστὰ στὸ ξόανο τῆς ἀπόλυτης ἀρετῆς στάθηκε περιδεής και στὸ τέλος ἔπεσε να τὸ προσκυνήσει... Διαφορετικὰ εἶναι αἶνιγμα σκοτεινό. Γιατί ἕνα ἀπὸ τὰ δύο πρέπει να γίνει δεχτό: ἢ ὅτι ὁ Λόγος και ὡς θεωρητικός μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ Νοούμενα, τὸν ἀνεξιχνίαστο δηλ. κόσμο τοῦ ὑπερ - Αἰσθητοῦ, ἢ ὅτι και οἱ πρακτικές - ἠθικές ἀρχές του, ὅπως οἱ ἄλλες, οἱ θεωρητικές, ἔχουν μόνο σχετικὴν, ἀνθρώπινην ἀξία, και ὄχι κῦρος ἀπόλυτο. Ἄλλωῶτα, πῶς θ' ἀναγνωρίσουμε, στὸν πρακτικὸ Λόγο ἕνα πλεονέχτημα, πὸν δὲν τὸ χει ὁ θεωρητικός; Ἐπειδὴ τάχα ὁ